

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészettudományi kar

ALAPSZAKOS SZAKDOLGOZAT

*A török diplomácia kísérletei a hódoltatásra az
1663-64-es háborúban*

Témavezető

G. Etényi Nóra
egyetemi adjunktus

Készítette:

Csernyánszky Pál
történelem alapszak
levéltár szakirány

2010

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
A hódoltató terv történeti előzményei.....	3
A törökellenes háború elképzelése.....	4
A háború közvetlen előzményei.....	7
Az 1663-64-es háború.....	11
A Wesselényi-mozgalom török kapcsolatai.....	19
Utószó.....	24
Felhasznált irodalom.....	25
Források.....	25
Szakirodalom.....	25

Bevezetés

A XVI. század közepétől Magyarország másfél évszázadra két nagyhatalom közé szorult. A vetélkedő gigászok egyike sem volt képes meghódítani a területet, ezért a senki földjének minősülő, állandó háborúval sújtott területen lehetőség nyílt önálló külpolitika folytatására abban a tekintetben, hogy melyik félhez kell csatlakozni.¹ A két tábor közül a török orientációt választó volt hátrányban, mert a XIV. század vége óta vívott török háborúk miatt érthetetlennek (sőt a kereszténység elárulásának) számított az ilyesfajta cselekedet. A „törökösök” álláspontjukat a létfenntartás kényszerével indokolták és felháborodva utasították vissza a vádak: „... mind a törökösséget, áruló nevet teli torokkal rákogván, olly becsületes, hazájuk szerető és istenfélő jámborokra akarják kenni a hazán történt nagy romlásoknak s a szép végházaknak török nemzet kezébe való esésének okát, kik inkább teljes igyekezetök szerint a szegény hazának javára, a végházaknak megmaradására s Istennek is dicsőségére igyekezvén, siralmas, könnyező szemmel nézték a meglett romlásokra hanyatlott veszedelmes alkalmatosságokat, és vérek hullásával és életek megpecsétlésével is, ha mi rajtok állott volna benne, igyekeztek volna azokat elfordítani.”²

A balkáni országok sorsával példálózó ellenpártot a török alatt élvezett jólét és biztonság emlegetésével némították el: „miolta Istennek igaz ítéletéből.. e szegény haza a magyar koronától elszakadván, a hatalmas török császárok árnyékában kényszerített magának pihenést keresni... hűséget, engedelmisségeket mutatták, hasonló hűségét, engedelmisségét megtartotta, esztendőnkint való szokott, szenvedhető tízezer arany adóját bészolgáltatta, valljon kitől mi bántása volt? Háborgattatott-e valaki fegyverétől? Nem volt-e kinek-kinek az ő fügefája alatt honában békességes nyugodalma?... Valljon az ország főrendei nem virágoznak-e vala feles számú, bokros, jó reménységű, szép csemetékkal? A nemesség, vitézlő nép, városi, polgári s minden alsó- s középrendek sűrű tenyészéssel? A hegyek, halmok, mezők, oldalak, völgyek sűrű gabonatermésekkel, borral, búzával, sűrű baromcsordákkal, mindenféle juh s egyéb marhák nyájaival? Arannyal, ezüsttel, rézzel, vassal, sóval, tejjel, mézzel valljon nem bővelkedik vala-e? Nem terjedett vala-e ki az egész kereszténységben s majd minden nemzetségek köziben mindenfelé jó híre, neve, méltósága?”³ A török (kényszer)szövetség természetesen elsősorban Erdélyben volt elfogadott, de a királyi Magyarországon is akadtak hívei. A magyarországi „törökösökkel” a Porta is számolt: amikor arra törekedett, hogy minél kisebb erőfeszítéssel foglalja el az országot, az ő behódolásukat „kérte”. A legközvetlenebb ilyen indítvány Érsekújvár eleste után hangzott el és csak a szemben álló magyar felek együttműködése hiúsította meg – hatása azonban megmaradt.

A hódoltató terv történeti előzményei

A Habsburgok uralma alatt maradt Magyarország meghódítása érdekében a törökök már nem sokkal Mohács után tervbe vették egy olyan török vazallus állam létrehozását, amely a királyi Magyarországból kihasított területekből áll. Ez a tervezett állam nem volt azonos a (török által magyar királynak elismert) Szapolyai uralma alatt álló területtel (a későbbi Erdélyi fejedelemséggel), hanem attól északra feküdt. Szulejmán a királyi Magyarország Bécstől legtávolabb eső, de a törökhöz legközelebb fekvő területét szemelte ki, Észak- és Északkelet-Magyarországot. A tervnek megvolt az az előnye, hogy Ferdinánd csapatainak hosszú utat kellett volna megtennie a konfliktus színhelyéig, utánpótlási vonal nélkül (a fő utánpótlási vonal ugyanis a Duna volt) – még ha időben odaérnek is, nem lesznek olyan állapotban, hogy sikerrel szálljanak szembe az ellenféllel. Ez a probléma egy évszázaddal később is fennállt: amikor I. Lipót Montecuccolit küldte Kemény János erdélyi fejedelem megsegítésére 1661-ben, a császári sereg teljesen kimerülve és demoralizálva érte el Erdélyt és (Montecuccoli szerint) képtelen lett volna hathatós segítséget nyújtani- a császári hadvezér legalábbis ezzel indokolta a visszavonulást.

A tervbe vett török vazallus állam első királyjelöltje az egykori koronaőr Perényi Péter volt, a reménybeli „királyság” magvát az ő birtokai képezték volna. A terv azonban meghiúsult, amikor Ferdinánd börtönbe záratta Perényit.⁴ Ezután egészen a század végéig nem bukkant fel az elképzelés; a törökök megelégedtek a vazallus Erdéllyel vagy csak egész egyszerűen nem találtak olyan magyar főméltóságot, aki ellenkirályként léphetett volna fel. A tizenöt éves háború kezdetén, 1593 kora őszén azonban egyszerre két török elképzelés is született (ugyanannak a tervnek a két változata). Az első tervet a nagyvezír Szinán pasa vetette fel: e szerint Báthory István országbíró a „kassai vajdaság” (az erdélyi határtól Morvaországig terjedő terület) urává tették volna (ha átáll a török oldalára), Nádasdy Ferenc dunáninneni főkapitánynak pedig a cseh királyságot ígérték (megkapta volna a Dunántúlt is). A második terv szerint (ezt Hasszán temesvári pasa vetette fel a nagyvezír tudtával) Báthory kapta volna a cseh királyságot (de most már a Dunántúl nélkül, mert az beolvadt volna a Hódoltságba), a „kassai vajda” pedig Dobó Ferenc lett volna. További különbség az első változathoz képest, hogy a „vajdaság” Erdélyhez hasonlóan török vazallus állam lett volna, évi húszezer tallér adóval.⁵ A kiszemelt magyar főurak azonban elutasították az ajánlatot, mert bíztak a törökellenes keresztény koalíció erejében. A háború végkimenetele végül inkább őket igazolta: a keresztény csapatok végig fölényben voltak a törökkel szemben, de a csapatok fizetésének és ellátásának problémái miatt a török kiűzése mégsem sikerült. A háborút lezáró

zsitvatoroki béke tiltotta ugyan a magyar területre indított török portyákat, de a diplomáciai elégtétel (ha egyáltalán megtörtént) keveset számított, az ellencsapásokat pedig tiltotta az Udvari Haditanács, mert úgy vélték, ezzel módot adnak a töröknek, hogy a keresztényeket békebontónak beállítva felmondhassa az egyezményt. A béke az 1620-as évek közepén járt le, de eddigre a császárság belesodródott a harmincéves háborúba, ezért még ha akarta is, akkor sem tudta volna felmondani a szerződést. Bécs azért törekedett a zsitvatoroki béke mindenáron való megtartására, mert túlságosan kimerült a háborúban, le volt kötve Nyugaton a franciák ellen, harmadrészt pedig elégtelennek ítélte a saját erőit egy törökellenes háborúhoz. Csak akkor vállalta volna fel az ügyet, ha egy összeurópai keresztény koalíció pénze és katonai segítsége áll mögötte- azonban úgy látták, ilyesmit lehetetlen megvalósítani.

A törökellenes háború elképzelése

A törökellenes keresztény koalíció létrehozása a harmincéves háborút lezáró béketárgyalásokon vetődött fel- burkoltan mindkét fél abban reménykedett, hogy a felszabaduló haderőt a török ellen lehet fordítani. A szövetség indoka azonban nem egyfajta „keresztes hadjárat” volt, hanem az a meggyőződés, hogy a folytonos török terjeszkedés veszélyezteti az európai hatalmi egyensúlyt, ezért az egész kérdést csak egy győztes háború oldhatja meg.⁶ A Porta tisztában volt, mekkora fenyegetést jelent számára egy keresztény koalíció, ezért a vesztfáliai béketárgyalások megindulásakor, 1645-ben hadat üzent Velencének, hogy egy gyors és látványos sikerrel riassza el a Nyugatot a beavatkozástól. A terv azonban kudarcot vallott: egyrészt a velenceiek tengeri fölénye miatt elhúzódott a háború, másrészt a keleti kereskedelmi útvonalak veszélyeztetése csak fokozta a nyugati aggodalmakat. A szövetség megkötésére azonban nem került sor; csak Velence és a pápa vette fel a harcot, a többi államot lekötötték a saját konfliktusaik. IV. Ulászló lengyel király ugyan felvetette az összefogás és a nagy törökellenes háború ötletét, de a terv az uralkodó halála miatt papíron maradt. A császári hatalom rendkívül meggyengült a vesztfáliai béke után (ráadásul a háborús pusztítások pont a birodalmi területeket sújtották leginkább). Franciaország Spanyolországgal háborúzott, Anglia (amely a keleti kereskedelmi érdekeltségei miatt fordult szembe a törökkel) Hollandiával, a lengyelek pedig az oroszokkal és a svédekkel. A koalíciós terv a távoli jövőbe tolódott, de még ebben az esetben is kérdéses volt, hogy a királyi Magyarország részt vehet-e egyáltalán ilyen vállalkozásban. Az ország erőforrásait ugyanis teljesen felőrlötte a török elleni (segítség nélkül hosszú távon kilátástalan) védekezés; az 1652 augusztusában vívott vezekényi csatában például négy Esterházy esett el. A helyzet megváltoztatásához belső megújulás kellett. Az ezt sürgető kör – Batthyány Ádám,

Wesselényi Ferenc későbbi nádor, a majdani országbíró Nádasdy Ferenc, Lippay György esztergomi érsek, Zrínyi Miklós horvát bán és titkára, Vitnyédy István- itthon és külföldön is minden követ megmozgatott az összefogás életre keltése érdekében. Műveltségükkel, külkapcsolataikkal és a rendelkezésükre álló, jól kiépített hírszerző hálózattal lényegében ők helyettesítették a (nem létező) hivatalos magyar diplomáciát.⁷ Legnagyobb sikerük az volt, hogy az 1655-ös királyválasztó (és nádorválasztó) pozsonyi országgyűlésen elérték: I. Lipótot csak azzal a feltétellel válasszák meg, hogy az uralkodása alatt kiűzi a törököt. Az adott szó megtartásához a külpolitikai feltételek is kedveztek, véget értek ugyanis az európai háborúk: Anglia 1654-ben békét kötött Hollandiával, Franciaország és Spanyolország 1659-ben írta alá a békeszerződést, 1660-ban pedig a svéd-lengyel háború is lezárult. Utóbbi esemény magyar szempontból különösen kedvező volt, ugyanis a császárság is részt vett benne a lengyelek oldalán, így jelentős erők szabadultak fel, amiket akár keleten is be lehetett vetni. Az olivai békével kapcsolatos várakozás közepette kivételesnek számított Vitnyédy István pesszimista álláspontja: „mi hasznunk belőle, ha mi közöttünk vagy országunkban leszen az sedes belli és az ő csendes és békeséges állapotjok szerez nekünk veszedelmet?”⁸ A közhangulat kedvezőbb volt, Franciaország ugyanis a nyugati lekötöttség megszűnésével egyidőben élénken érdeklődött a koalíciós tervek iránt. XIV. Lajost nem a keresztény szolidaritás hajtotta, hanem az államérdek: úgy vélte, ha felvállalja és végrehajtja a török kiűzését, a győzelemmel és a hírnévvel a háta mögött átveheti a vezető szerepet Európában. Kedvező lökés volt a katolikus választófejedelmek szövetségének, a Rajnai Szövetségnek 1657-es létrejötte is. A szövetség elnöke, Johann Philipp Schönborn mainzi érsek önálló (és elszántan törökellenes) külpolitikát folytatott, ezért a magyar reformisták (Zrínyi Miklós közvetítésével) azonnal kapcsolatot kerestek vele.⁹ A Szövetség tagjainak sikerült elérnie, hogy Lipót német-római császárrá választását hasonló feltételhez kössék, mint az 1655-ös pozsonyi döntést. Amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem a császárhoz fordult segítségért, éppen emiatt vette biztosra a kedvező választ (Forgách Ádám érsekújvári főkapitány meg is előlegezte a jóváhagyást).¹⁰ Lipót azonban (a kétszeres ígéret ellenére) nem lelkesedett egy törökellenes háborúért. Kétkedett abban, hogy a keresztény koalíció valóban létrejön, egyedül pedig nem akarta vállalni a harcot, ezért nem nyújtott segítséget. A magára maradt fejedelem a török ellen harcolva esett el 1660 júniusában.

A török 1660 júliusában ostrom alá vette az Erdélyi Fejedelemség legfontosabb erődítményét, Váradot. A támadás hírére Lipót tanácskozásra hívta a magyar főméltóságok egy részét Grazba. A résztvevők között volt az esztergomi érsek, Szelepcsényi György kancellár, az országbíró és az érsekújvári főkapitány is (a nádor és Zrínyi Miklós furcsamód

nem voltak ott, de valószínűleg tudtak arról, ami történt).¹¹ Valamennyien a törökellenes támadó háború mielőbbi megindítása (azaz Várad felmentése) mellett érveltek. Hangsúlyozták Várad jelentőségét (Lengyelország kapujának nevezték és úgy vélték, bukásával megnyílik az út az örökös tartományok felé) és hivatkoztak a királyi Magyarország és Erdély (I. Rudolf és Báthory Zsigmond, II. Ferdinánd és Bethlen Gábor, III. Ferdinánd és I. Rákóczi György) által kötött kölcsönös segítségnyújtási egyezményekre.¹² Az uralkodó és a Titkos Tanács elnöke, Portia herceg válaszul számos érvet hozott fel a háború ellen. Hivatkoztak a törökkel kötött békére- a magyarok válaszul kifejtették, hogy az nem béke, hanem valódi háború. A második ellenérv Bécs nyugati lekötöttsége, a francia-svéd fenyegetés volt. A viszontválasz azt is kétségbe vonta, hogy egyáltalán létezik ilyesmi. A magyar főméltóságok a francia külpolitikai fordulatra és az északi háborúban elszenvedett svéd veszteségekre hivatkozva cáfolták az uralkodói ellenérvet. Újabb ellenérv volt az, hogy a választófejedelmek és a nyugati országok nem hajlandóak segíteni, ezért egy törökellenes koalíció létrehozása lehetetlen- a magyarok válaszul hivatkoztak a Rajnai Szövetség és más államok ígéreteire. A döntőnek szánt császári ellenérv az volt, hogy Várad a török hűbéres Erdélyi Fejedelemség része, ennél fogva a vár ostroma csupán török belügy és nincs jogcím a beavatkozásra.¹³ A törökellenes háború hívei végül alulmaradtak; Várad anélkül esett el 1660 augusztus végén, hogy a királyi csapatok kísérletet tettek volna a felmentésére. A török terjeszkedés nem szűnt meg Várad eleste után sem; a betörések folytatódtak és a kilátástalan helyzet miatt a Magyar Királyság több vármegyéje is fontolóra vette, hogy meghódol a nagyvezírnek. Lipót 1661. január közepén összehívta a magyar főméltóságokat, hogy tanácsot kérjen tőlük a törökellenes háború ügyében. A főrendek véleményét az „Opinio Dominorum Consiliariorum Hungarorum” címet viselő irat őrizte meg. Ebben elítélték ugyan a hódolást, de azt is kifejtették, hogy a vármegyék tárgyalása a törökkel nem árulás; azért kényszerültek erre, mert nem kaptak segítséget az uralkodótól.

„Mínthogy még remény sincs arra, hogy a maradék országrészt meg lehessen védelmezni a törökkel szemben, mi más marad hátra, mint az, hogy az önkéntes és saját akaratból történő meghódolásról tartsanak megbeszéléseket? Vajon nem az lenne-e a jobb és hasznosabb dolog, ha...békében maradhatnának az évi adó megfizetése és azáltal, hogy, hogy alávetik magukat a törökök hatalmának s itt az országban lakhatnak biztonságban, munkájukat végezve s minden zaklatástól mentesülve?...Most pedig, hogy a németek nem akarják őket megvédelmezni, vagy ha akarnák is, nem tudják, úgy tűnik, hogy a természetjog maga írja elő, hogy más módozatot keressenek, hogy ne pusztuljon el a nemzet, hanem megoltalmazhassa magát.”¹⁴ A hódolás ellen azonban komoly érvek szólnak: semmilyen

biztosíték nincs arra, hogy a törökök beváltják az ígéreteiket, ráadásul a hódolás után a vármegyéknek fokozatosan egyre több adót kellene fizetniük. A pusztulás alternatívája ezért nem a hódolás, hanem egy összeurópai keresztény szövetségben vívott törökellenes háború megindítása.

Az „Opinio” nyomán az 1660 júliusi grazi vita ismétlődött meg, a császári álláspont azonban megváltozott a Graz óta eltelt fél évben. Lipót (és Portia herceg) már nem tartotta lehetetlennek a törökellenes koalíció létrejöttét, csak azt hangsúlyozta, hogy egy ilyen szövetség létrehozása nagyon sok időt és erőfeszítést követel; a Rajnai Szövetségtől és másoktól érkező ígéretek a legjobb szándékot tükrözik ugyan, de nem egyenlők magukkal a tettekkel. Egy esetleges támadó háborúban tehát a Habsburgoknak egyedül kellene felvenniük a harcot a törökkel -legalábbis ameddig az ígért segédcsoportok megérkeznek-, erős hadsereg és elegendő pénz híján (a pénzhiány egyik oka éppen a magyar rendek magatartása: szóban ugyan a törökellenes háború legelszántabb híveinek mutatkoznak, anyagi áldozatot azonban nem hajlandóak hozni). A támadó háborút ezért csak a törökellenes szövetség létrehozása után lehet megindítani, addig védelemre kell berendezkedni.

A magyar főméltóságok válaszul kifejtették, hogy a török kiűzésének egyetlen lehetősége az azonnali támadó háború. Ha az uralkodó pusztán a védekezésre szorítkozna, hosszú távon érvényesülne a törökök anyagi és létszámbeli fölénye. A támadás mellett szól az is, hogy a törökök le vannak kötve a Földközi-tengeren és a hadseregüket is megviselte a krétai háború. A védekezés azonban esélyt adna a szultánnak, hogy leszámoljon Velencével (megfosztva ezzel Lipótot egy potenciális szövetségéstől), újjászervezze a hadsereget és csapatokat küldjön a Hódoltságba. A háborúhoz szükséges pénzt majd biztosítják a nyugati országok és a pápa segélyei, maguk a magyar rendek pedig (az Opinio szövege szerint) „felajánlják mindenüket, amijük csak van vagy amijük csak lehet vagyonban és hatalomban, ezenfelül pedig felajánlják saját személyüket, életüket és vérüket.”¹⁵

A háború közvetlen előzményei

A grazi tanácskozáson hangoztatott magyar érvek és a nyugatról érkező felajánlások meggyőzték Lipótot a háború megindításának szükségéről. A háborús tervhez illeszkedett az is, hogy Zrínyi Miklós horvát bán 1661 tavaszán megkezdte egy új vár építését. Zrínyiújvár fő feladata Muraköz és Stájerország védelme és a kanizsai törökök féken tartása volt, egyúttal azonban Velence szárazföldi birtokait is védte a töröktől.¹⁶ Ez a lépés a zsitvatoroki béke egyértelmű megsértése volt (a szerződés annak idején csak a már meglévő várak javítását engedélyezte, újak építését nem). Zrínyi nem kapott engedélyt az építkezésre az Udvari

Haditanácstól (nem is kért), de fel sem léptek ellene.¹⁷ A hallgatólagos jóváhagyás egyik oka az volt, hogy a vár az udvari arisztokrácia stájerországi birtokait is védte. Egyúttal azonban a tervezett törökellenes koalíció tagjai felé is demonstrálta a császári vezetés eltökélt háborús szándékát, komolyan ösztönözve őket az ígért pénzbeli és katonai segítség megadására. A készülő háborús tervekben komoly szerep jutott Erdélynek és a román vajdaságoknak; Kemény János 1661 áprilisában nyíltan fel is mondta a török szövetséget; a törökök válaszul meg is indították a büntetőhadjáratot.¹⁸ Az erdélyi fejedelem tudta, hogy saját erejére támaszkodva képtelen sikeresen ellenállni, ezért Bécsben (és a mögötte álló koalícióban) bízott. „Az megígért segítséget pedig Bécs felől nagy kívánsággal várja, szorgalmaztatja is vala, hogy addig kívántatnék, míg az ellenség az országot s városokat el nem foglalná, mert azután az országot visszafoglalni bajosabb volna...¹⁹ A bécsi haditerv szerint a tervezett támadó háború fő frontja nem Erdélyben lett volna (ahova az útviszonyok és az élelemhiány miatt nem lehet hatékony segítséget eljuttatni), hanem Duna mentén: Esztergom vagy Buda ostromát tervezték, hogy így vonják el a török csapatokat Erdélyből.²⁰ Az előkészületek közben azonban újra felmerültek a kétségek is és Lipót – egy elhúzódozó és bizonytalan kimenetelű háborútól tartva – tárgyalásokba bocsátkozott a Portával. A nagyvezírnek kapóra jött az ajánlat, mert a fő ellenfélnek még mindig Velencét tekintette és nem akart kétfrontos háborút vívni. A május végén megkötött titkos szerződés szerint Bécs felhagy Kemény János támogatásával, a török viszont leállítja az erdélyi hadjáratot és engedi, hogy az országgyűlés éljen a szabad fejedelmválasztás jogával. A szerződés egyik következményeként Zrínyiújvár puszta léte is rendkívül kínossá vált; az erődítmény megakadályozhatta a törökkel folytatott további tárgyalások sikerét. Az Udvari Haditanács ezért az építkezés félbehagyására és a már felépült rész lebontására szólította fel Zrínyit, aki Nádasdy Ferenc támogatását kereste.²¹

Bécs a kedvezőtlen visszhangtól tartva még a szerződés életbe lépése előtt meg akarta győzni az európai közvéleményt arról, hogy minden tőle telhetőt megtesz Kemény János védelmében – ezt a meggyőző lépést azonban úgy kellett kivitelezni, hogy ne sértse meg a Porta érdekeit. Montecuccoli, akinek az eredeti haditerv szerint a magyarországi elterelő hadműveletet kellett volna irányítania, új parancsot kapott: Kemény kérésének engedve vonuljon seregével együtt Erdélybe és támogassa a fejedelmet. Kemény „Monte de Cuculi német generált nagyon siettetten vala a vele való megegyezésre: addig kellene az ellenségen rajta lenni, míg az országbul ki nem menne..És hogy a mi hadaink a német segítségnek hírére naponként mindenfelől szaporodnék, oly igen nagy kedvvel valának a törökkel való megharcoláshoz, hogy valaha már egyszer nagyobb kívánsággal lenni aligha tudhatnának.”²² Az erdélyiek lelkesedését alátámasztotta, hogy a nehézségek leküzdése után augusztus végén

megérkezett a császári sereg, „Mely ármádának fegyverfoghatója becsületes hadviselő emberek intézése szerint 18 000 emberből állhatott, válogatott jó és fegyveres had.”²³ Kemény az azonnali támadást szorgalmazta, Montecuccoli azonban (a kapott parancshoz híven) csapatai kimerültségére hivatkozva addig halogatta az indulást, amíg a Porta meg nem valósította a szabad fejedelemválasztást. Apafi Mihály 1661. szeptember 14-i trónra kerülése után Montecuccoli az ellátás nehézségeire hivatkozva úgy döntött, hogy „„az öfelsége ármádáját, mellyben az egész kereszténységnek megmaradása helyezettett volna, és mellynek hordozása életére, tisztességére, böcsületére bízott volna, kockára vetni semmiképpen sem merészselhetné.”²⁴ Kemény segítségére Kolozsvárt és a fontosabb erődöket német helyőrséggel látta el, majd visszaindult a királyságba. A visszavonulást megpróbálta erőgyűjtésnek beállítani (a következő évre a hadjárat folytatását ígérte), az erdélyiek azonban tudták, mi áll a háttérben: „Bizonyosb okát megtérésének azt adták, hogy titkon olly ordinanciája volt a generálnak: ha az török Erdélyben magyar fejedelmet választat, meg ne harcoljon, hanem ha occupálni akarná Erdélyt aperto marte opponálja magát a törökkel in eo casu.”²⁵ Az erdélyi hadjárat egyetlen „eredménye” a királyi Magyarország számára az volt, hogy Montecuccoli visszavonuló csapatai behurcolták az Erdélyben pusztító járványt, „melly a németekbe úgy beleesett vala...hogy Kolosvártul megfordultak, míg a Tiszán általmentek, nyolcezernél benne több holt volna el. De azontúl is felmentekben mindenütt egyaránt holtak, utukban is sokan csak kidölemezvén az útból, halva, mezítelen, temetetlen hagyattak.”²⁶

Montecuccoli Erdélybe érkezésével egy időben eldőlt Zrínyiújvár sorsa is, de a titkos szerződéssel homlokegyenest ellenkező módon. Vitnyédy István 1661 augusztusának végén már az építkezés utólagos császári jóváhagyásáról tájékoztatta Zrínyit.²⁷ Bécs az építkezéssel akart hatást gyakorolni a törökökre, hogy a tárgyalásokon kedvezőbb feltételeket érjen el; háború esetén elsőrangú támaszpont lett volna Zrínyiújvár, ha pedig sikerül tető alá hozni a békét és a Porta vár lerombolását követeli, még mindig fel lehet használni alkualapként. Zrínyiújvár lerombolása valóban a kulcsfontosságú török „kéresek” közé tartozott; egy 1661 novemberében kelt hír szerint Kemény János lemondatását, az Erdélyben állomásozó császári csapatok kivonását és Zrínyiújvár lerombolását követelték.²⁸ Amikor Bécs (az ígért ellenszolgáltatást kevesellve) nem volt hajlandó lerombolni az erődöt, a törökök a császári udvar hallgatólagos beleegyezését kérték ahhoz, hogy ezt (a májusban kötött titkos szerződés áthágásával) ők tegyék meg.²⁹ Lipót hajthatatlanságának hátterében az állt, hogy úgy vélte, Köprülü Mehmed nagyvezír halála után már meggyengült az oszmán állam. A tárgyalások folytatásával egy időben erődemonstrációként – vagy tartalékként arra az esetre, ha mégis

kitörne a háború – újabb német ezredeket csoportosított át Magyarországra. Az országot azonban éhínség és pestis pusztította, a fizetetlen katonák ellenségként fosztogattak, figyelmen kívül hagyva a menleveleket és kiváltságokat.³⁰ „...Nemes udvarházakat, egyházakat feldúlni, prédálni, városokat, falukat, kastélyokat felverni, minden gabonákat, majorságokat a szegény község torkából minden javakkal együtt kivonni, sok szüzeket, tisztességes asszonyi állatokat megrontani... nem irtóztanak s bűnnek nem tartották volna.”³¹ Ilyen körülmények között került sor az országgyűlés összehívására. Eredeti célja a háborús intézkedések elfogadtatása lett volna. A protestáns követek azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy a királyi előterjesztés elfogadása előtt az országgyűlés foglalkozzon a német katonaság törvényellenes behozatalával és a vallásszabadság megsértésével.³² Az ellenreformációs sérelem (a vallásszabadságot garantáló törvények és a linzi béke megsértése) megtárgyalását már a korábbi országgyűléseken -1649-ben, 1655-ben és 1659-ben- is kérték, de ez mindig a soron következő alkalomra maradt. 1659-ben „mind a király őfelsége, palatinus és érsek által az evangelicus status assecuráltatott volt, hogy immár azután közelebb celebrálandó gyűléseken... igazításba vitetnék minden gravaminájuk”.³³ A katolikusok ellenvetésére – hogy először az ország megmaradását kellene biztosítani, a vallásszabadság ehhez képest csak másodlagos kérdés – azzal feleltek, hogy „mivel az [a vallás ügye] nekik minden testi szabadságoknál nagyobbban állana, semminémű közönséges ország megmaradására nézendő dolgokhoz addig nyúlni nem akarnának.” A vallási sérelmek ügye azonban most sem került tárgyalásra, ezért a protestáns követek otthagyták az országgyűlést és vétót emeltek az ott hozott törvények ellen is.³⁴ Az országgyűlés „félbeszakadása” után a protestáns megyék egy része (úgy gondolva, hogy hiába várják sérelmeik orvoslását Lipóttól), felvette a kapcsolatot a törökkel és felajánlotta a hódolást. A Porta azonban a Béccsel folytatott tárgyalások kedvező végkimenetelében bízva elutasította az ajánlatot. „Hirdettek itt olyant... mintha az 13 vármegye követeket küldött volna Ali pasához az megholdulás felől, de az csak elküldötte őket maga felől, azt adván válaszul, megvagyon az két császár között a békeség, uralják eddig való urokat”.³⁵ A megyék törökbarát beállítottsága azonban a visszautasítás ellenére is megmaradt: félő volt, hogy egy esetleges háború idején a törökhöz pártolnak.³⁶ Az ezzel kapcsolatos aggodalmakat növelték azok a (később alaptalannak bizonyuló) híresztelések, hogy a felföldi tizenhárom vármegye el akar szakadni a magyar királyságtól. „Az fölföldiek ad 28 praesentis gyűlést hirdettek, az hol fejedelmet akarnak választani, úgy látom, nem veszik játékra”- adott hírt az állítólagos szándékról Vitnyédy István.³⁷

Az 1663-64-es háború

A törökök rendkívül kedvező helyzetben készülhettek egy esetleges háború megindítására. Egy olyan országgal kellett szembenéznük, amelyet éhínség és pestis pusztított, a fizetetlen hadsereg morálja a mélyponton volt, a vallási sérelmek és a katonaság fosztogatása miatt pedig szinte polgárháborús állapotok uralkodtak. A törökök sikere (amely ilyen körülmények között nagyon valószínűnek látszott) nem csupán a Magyar Királyságot döntötte volna romba, hanem a készülő európai törökellenes koalíciót is; megadta volna azt a külpolitikai és katonai tekintélyt, amely a velenceiekkel vívott háború elhúzódása miatt hiányzott. Velence abban az összefüggésben is szerepelt a török tervekben, hogy a Béccsel kötött béke feltételéül szabták a szárazföldi átjárást a Köztársaság birtokai felé. Mindezzel a császári vezetés is tisztában volt, ezért is folytatta a tárgyalásokat az utolsó percig, reménykedve a béke megőrzésében. Köprülü Ahmed azonban háborút akart (vagy azt, hogy a háborúval fenyegetőzve érjen célt), ezért 1663 tavaszán hadat üzent Lipót császárnak. A hadüzenetet azzal indokolta, hogy a császár „több erdélyi erődöt német csapatokkal erősített meg, Kanizsa ellenében pedig újabb várat emelt”.³⁸ Török források ehhez még hozzátesszik azt is, hogy a törökök erdélyi hadjárata idején a császári csapatok betörték Buda környékére.³⁹ A szultáni sereg 1663. április 12-én indult útnak Drinápolyból. Elkísérték Lipót császár követei is, akik még ekkor is meg akarták őrizni a békét. A nagyvezír által ajánlott feltételeket azonban kénytelenek voltak visszautasítani. Köprülü Ahmed tudatosan olyan feltételeket szabott, amelyeket Bécs nem fogadhatott el anélkül, hogy be ne ismerné saját vereségét. A hadjárat költségei fejében kétféle követelt, évi kétszázezer tallér adót, a császári helyőrségek kivonását Erdélyből, Zrínyiújvár lerombolását és szabad átjárást Velence felé.⁴⁰ Bécs végül hajlandó lett volna elfogadni az ajánlatot, ekkor azonban már késő volt. A török csapatok június közepén elérték Eszéket; a nagyvezír itt fogadta az Erdély adójával odaérkező Daczó Jánost, aki találkozhatott a fejedelem portai követével, Haller Gáborral is. Hallert lényegében 1662 nyara óta túszként tartotta vissza a nagyvezír az elmaradt erdélyi adó megérkezéséig (a követ egyik feladata éppen az volt, hogy Erdély szegénységére hivatkozva elérje a kiszabott adó csökkentését).⁴¹ A kortársak gyanúja szerint azonban ennél komolyabb szándékai is voltak vele. „Haller Gábor ünnepélyes fogadtatása... néhányakban azt a gyanút ébresztette, hogy Apafi fejedelem lefokozásával... a nagyvezír azt akarja, hogy az említett Gábor tudta nélkül vagy éppen vele egyetértésben – ezt azok döntsék el, akik behatóbban ismerik – Haller kerüljön a fejedelemségbe.”⁴² A feltételezést említi egy másik korabeli forrás, Vitnyédy István is.⁴³ Az Erdély adójáért Haller által hazaküldött követek (Csepregi Mihály és Baló László)

tényként kezelték a találgatást és arról tájékoztatták Apafit, hogy a követe ellene dolgozik. Maga Haller határozottan cáfolta a híresztelést, elszigeteltsége miatt azonban nem sokat tehetett.⁴⁴ A fennmaradt források szerint ő maga egyáltalán nem kereste a fejedelemséget (soha nem tett erre utaló kijelentést).⁴⁵ Az ezzel ellentétes hírek háttérében valószínűleg az állt, hogy a nagyvezír így akart nyomást gyakorolni Apafira.⁴⁶ Apafi sorsáról felröppent egy másik, hasonló híresztelés is: e szerint is elveszik tőle a fejedelmi tisztséget, „az török magának Erdélyt elfoglalja és Apafi fejedelemnek más országot foglal.”⁴⁷

A nagyvezír által június végén Apafihoz küldött levélen nem érződött, hogy a fejedelem időközben hitelét veszítette volna a Portán, sőt fényes jutalmat ígértek neki „Ha tisztességgel ápolod a hűséget és Bethlen Gábort és azokat az erdélyi fejedelmeket állítod magad elé példának, akik kitűntek az ottomán porta iránti engedelmisségükkel, akkor messze nagyobb jutalmat nyerhetsz, mint amekkorát ők kaptak.”⁴⁸ Ehhez azonban feltétlenül szükség volt arra, hogy az erdélyi csapatok csatlakozzanak a török sereghez. Apafi a felhívás ellenére sem indult útnak, így a hadjárat első szakasza erdélyi részvétel nélkül zajlott.

A hadjárat célja állítólag Győr elfoglalása volt, csak később döntöttek Érsekújvár ostroma mellett; a terv az volt, hogy előbb Érsekújvárt veszik be és csak azután mennek Győr ellen.⁴⁹ Augusztus elején értek Esztergomhoz, ahol legyőzték Forgách Ádám érsekújvári kapitány csapatait.⁵⁰ A győzelem után az előzetes terveknek megfelelően ostrom alá vették Érsekújvárt. A nagyvezír az ostromtáborból levelet intézett Apafihoz, amelyben megmagyarázta, mit is jelent a júniusban emlegetett jutalom. „Mi bizton reméljük, hogy Isten segítségével elfoglaljuk Felső-Magyarország legerősebb várát, Érsekújvárat és Magyarország azon részét a hatalmas császár birtokává tesszük. Tisztán látjuk, hogy hiányzik a fő, akinek az irányításával lehetne kormányozni az ügyeket. Senkit nem tartunk olyan nagy tekintélynek és méltóbbnak annál, mint akinek a fejedelemsége óta nyilvánvalóvá vált irántunk való hűsége... Jelöld ki helytartókul azokat, akik hűsége nyilvánvaló előtted.. Ezzel mind a hatalmas császárnak, mind tenmagadnak hasznára leszel. Mivel ha Magyarország rendjei értesülnek arról, hogy Te itt vagy, úgy hisszük, maguktól engedelmeskedni fognak. Bármilyen ellenség ellen elégséges védelmet, kétségtelen oltalmat és szokásos szabadságukkal biztosított életet ajánlunk nekik általad.”⁵¹ Ezúttal nem az erdélyi sereg csatlakozásáról volt szó, hanem kimondottan a fejedelem személyes jelenlétéről. Ez azonban még gyanúsabb volt Apafi számára: nem tudta, nem azért akarják-e komolyabb kíséret nélkül megidézni, hogy könnyebben végezhesse vele. A fejedelem szemében az is komoly problémát jelenthetett, ha valós az ajánlat; talán ő is arra gondolt, amit Vitnyédy írt Zrínyinek június közepén: „És valjon mi jót ígérhet magának a méltóságos fejedelem ily formán, most kimutatják Erdélyből,

azután egy jó alkalmatossággal okot keresnek ő Nagyságához.”⁵² A nagyvezér levelének megérkezése után közel egy hónapig halogatta az indulást; a döntő érv az engedelmesség mellett a Porta főtölmácsának levele volt, ő ugyanis arról értesítette a fejedelmet: ha nem jelenik meg, elveszik tőle Erdélyt.⁵³ Apafi végül szeptember 20-án (négy nappal a vár eleste előtt) kelt útra és október 18-án ért Érsekújvár alá.⁵⁴ A nagyvezér időközben a nyilvánosság előtt is megismételte az augusztus végén Apafinak tett ajánlatot. „Újvártól négy irányban a környéken lévő várakba, a kapitányok-, érsekek és bírákhoz előkelő, tekintélyes és tapasztalt agákhhoz hat darab levelet küldöttek, mindegyik aga egy-egy várba vitte a meghódolásra felszólító levelet.”⁵⁵ Az Evlia által említett levél valószínűleg azonos lehet azzal a hódoltató pátenssel, amelynek híre nyugatra is eljutott; ebben a nagyvezér vallásszabadságot és hároméves adómentességet ígért azoknak, akik meghódnak.⁵⁶ A török ereje (vagy talán a pátens) hatására Nyitra és Léva meg is adta magát.⁵⁷ A meghódoló nemesek a nádorhoz intézett levelükben azzal mentegették magukat, hogy „...tudva vagyom a Nagyságod fejedelmi méltóságánál mindaz, hogy olyan nagy Potentia ellen, mely hozzánk közel vagyom, az mi erőnk durabiliter nem resistálhat...vagy oltalom vagy az pogány ellenség subjugatiója.”⁵⁸

A hódoltatási szándék kipuhatolásában a nagyvezér kulcsszerepet szánt Apafinak. A fejedelem– félelmében vagy zavarában- a tisztelgő látogatás alatt több diplomáciai hibát is elkövetett, amelyek nem kerültek el a Haller Gábort kísérő Rozsnyay Dávid figyelmét: a nagyvezérhez érkeve túl korán szállt le a lóról, a vezíri sátorban túl későn ült le, amikor hellyel kínálták, a süvegét pedig nem vette fel, ahogy az illett volna, hanem a kezében tartotta.⁵⁹ Mindez azonban nem ingatta meg a nagyvezér bizalmát; Apafi az erdélyiek közül elsőként kapott díszkaftánt, a „vetélytárs” Hallernak be kellett érnie a második hellyel.⁶⁰ Az erdélyi fejedelmi ambícióiról szóló híresztelés a magyar királyi méltóság felkínálása miatt új értelmet kapott. A török ugyanis sohasem engedte még a saját erdélyi vazallusainak sem, hogy egyszerre birtokolják a két országot (így túlságosan nagy hatalomra tettek volna szert). Haller talán tényleg megkapta volna az erdélyi fejedelemséget- ha Apafi magyar király lesz. A nagyvezér pedig mindent megtett ennek érdekében. Már Érsekújvár ostroma idején köztudott volt, hogy egy szabályszerűen, Pozsonyba összehívott országgyűlésen akarja királlyá választani Apafit.⁶¹

Október végén egy újabb, szeptember elejére visszadátumozott pátenszt tétetett közzé Apafival „... bántatlanságot biztosított mindazoknak, akik Magyarország többi részén.. a hatalmas császár alattvalói akarnak lenni, minden vagyonuk biztonságos birtoklásával együtt és.. tüstént megtiltotta a gyűjtogatást, dúlást és fosztogatásokat. Apafi fejedelemnek megparancsolta, hogy e dolgról írásban értesítse a rendeket és az előkelőket. Ő vagy saját

akarataból, vagy mert félt ellentmondani a tanácsadónak, nyílt levelet terjesztett.”⁶² A fejedelem azzal érvelt, hogy a királyságbeliek sehonnan nem várhatnak segítséget, ha pedig nem fogadják el az ajánlott szabadságot, mindent elveszíthetnek. „...ne vessék meg a felkínált kegyelmességet, amely aligha tér vissza újra. A kikerülhetetlen hatalomnak önként alávetve magukat féljenek attól, hogy nem kerülik el a végső veszedelmet, ami fenyeget. És ha az bekövetkezik.. megadásuknak semmi haszna nem lesz, pedig azt a mi közbenjárásunkkal el lehet érni.. Különben tudják meg, hogy ha a hirtelen összeomlás bekövetkeznék, azt maguknak és nem nekünk kell tulajdonítani, bármi történjék is.”⁶³ A nagyvezír által várt hatás, a tömeges hódolás azonban elmaradt. „ [a levelek] Különböző hatást váltottak ki Magyarország Rendjei és előkelői körében. Néhányan, akik már annyiszor csalódtak a rómaiak császáranak ígért segítségében és abba semmi reményt nem helyeztek, ki kívánták ragadni magukat a végső veszedelemből és szívesen engedelmeskedtek volna az intelemnek, ha mások megengedték volna. A többiek viszont őszintén bevallották, hogy a szabadsággal együtt inkább el akarják veszíteni életüket is, mintsem hogy török iga alá adják magukat.”⁶⁴

Az ellenvéleményt a nyilvánosság előtt maga a nádor képviselte, aki október végén kiáltványban válaszolt Apafinak és megcáfolta az általa felhozott érveket.” „Méltán szerencsétlennek kell számítani az olyan szabadságot, amikor a juhok a farkas őrizetére bízzák és amikor a magyarok természetes ellensége parancsolja meg, hogy ezt és ezt mondják, ezt és ezt írják és végül ezt és ezt cselekedjék.” Kifejtette, hogy a török által ajánlott „szabadság” pusztán ahhoz vezetne, hogy Magyarország is Erdély szintjére süllyedne, ahol se nyugalom, se politikai stabilitás nincs. „„Maga Apafi fejedelem őszintén megmondhatná, ha nem félne bevallani, mennyire szabad életet él Erdélyben.” Az országnak Apafi uralkodását megelőzően másfél évtized – ahogy a nádor fogalmaz, két pár csizmányi idő- alatt hat fejedelem volt (Wesselényi talán az erdélyi káoszt akarta eltúlozni azzal, hogy valódi hatalommal rendelkező fejedelemként beszélt I. Rákóczi Ferencről és Rhédey Ferencről is). Apafi a hetedik, a török azonban kénye-kedve szerint cserélgeti a fejedelmeket (és még az ellenjelöltektől sem képes megvédeni őket; Barcsay Ákost is sorsára hagyta Kemény Jánossal szemben) és bármikor mást ültethet a trónra. A törökök pártfogása pusztán eszköz, hogy akadály nélkül fosztogathassanak és romlásba dönthessék Erdélyt (akárcsak Magyarországot is, ha a rendek hallgatnak Apafira) és előbb-utóbb megfosszák az önállóság megmaradt látszatától is. „Erdély, amely... hagyta magát becsapni a török ígéreteitől, rosszabb betegségben szenved, mint mi és hasonló igát fog rövid időn belül magára venni, mint amilyen alatt Moldva, Havasalföld és Bulgária nyög. „ „Méltán szerencsétlennek kell számítani az olyan szabadságot, amikor a juhok a farkas őrizetére bízzák és amikor a magyarok természetes

ellensége parancsolja meg, hogy ezt és ezt mondják, ezt és ezt írják és végül ezt és ezt cselekedjék.” Az, hogy a behódolók megőrizhetik minden vagyonukat, nem több pusztá gúnynál, hiszen éppen a török miatt nincs már semmijük. „Nyitra, Bars, Hont, Nógrád megyéket, amelyek már régóta kényszerülnek adót fizetni a töröknek... a legnagyobb nyomorúságba döntötték. Vallják be, mi hasznuk lenne a megadásból? A többi megyéket pedig, amelyeket hamis módon behódolásra csábított a török, évről évre, sőt hónapról hónapra egyre jobban kizsákmányolta és kizsákmányolja az adóval.” Ha a rendek (akár kényszerből, akár önként) meghódnak a töröknek, mindent elveszítenek. Győzelem esetén a pártfogójuk kifosztja őket, ha pedig megérkezik és diadalmaskodik a nádor által ígért keresztény sereg, az általuk is megválasztott király és a kereszténység árulóiként szolgálnak rá a büntetésre. „Megadásra beszél rá Apafi fejedelem úr. Az bizonyos, hogy a megadásnak két fajtája van: amikor erődöt már teljesen felemésztetted, akkor teszel eleget a törökök kielégíthetetlen vágyának és továbbra is megmaradsz...királyunk hűségében; a másik pedig, ha úgy vállalod magadra a török hatalmat, hogy nyíltan elpártolsz jószágos királyunktól...A megadásnak második nemét...annál kevésbé fogadja el a magyarok hősi jelleme. Ha elpártolnánk a felséges, általunk törvényesen választott királytól, az egész keresztény világ árulói lennénk és méltó módon meg kellene büntetniük minket.” A pusztulás alternatívája, az egyetlen járható út éppen ezért nem a meghódolás (az is csak ugyanoda vezet), hanem a törökellenes harc.⁶⁵ Erre szólított fel a császár is, aki (az elrettentés kedvéért) részletesebben is kifejtette, mi vár azokra, akik a török oldalára állnak. „A hűtlenség legszigorúbb büntetéseivel [fej- és jószágvesztéssel] megtiltjuk mindenkinek, hogy saját személyét, házat, jószágát, faluját, városát, várát, területét és bárminő birtokát valami módon és ürüggyel a törökök rendelkezésére bocsássa és átadja nekik”⁶⁶

A hódoltató kiáltvány sikertelenségének másik oka a nádor határozott kiállása mellett Apafi kettős játéka volt. A fejedelem nem sokkal az október végi kiáltvány kiadása után határozottan megtiltotta, hogy bárki is engedelmességen az általa terjesztett utasításnak: „Életetek, fejetek, minden javaitok vesztese alatt parancsoljuk, senki is közületek a törökhöz bemenni, meghódolni, sarcolni ne merészkedjen... rövid nap megvidámítottok, csak kevés szenvedésben mindjárt ne csüggedjete.”⁶⁷ Nyugaton olyan hírek terjedtek el, hogy Apafi csak a keresztények sikereire vár, hogy szembeforduljon a törökkel.⁶⁸

A török kudarc legelőkelőbb áldozata Haller Gábor volt. A nagyvezír eredeti szándéka valószínűleg az lehetett, hogy visszaviszi Sztambulba és továbbra is eszközként használja Apafi kézben tartására; nem tudni biztosan, ez mitől változott meg.⁶⁹ Az Apafi kíséretében utazó Hallert Alsónémediben elfogták és a nagyvezír elé kísérték, aki lefejeztette.⁷⁰ Az

eseményt már a kortársak is többféleképpen magyarázták, de majdnem mindegyik elmélet az állítólagos fejedelmi aspirációhoz kötődött. Az egyik feltételezés szerint az Apafit az erdélyi trónra juttató Ali basa ölette meg, nehogy letaszítsa a trónról az „ő” fejedelmét.⁷¹ Egy másik korabeli híresztelés szerint nem a basa, hanem maga Apafi állt a háttérben.⁷² Bethlen János egyik levelében úgy írja le a történeteket, hogy Haller a bűnbak szerepét töltötte be a törökök kudarcai miatt.⁷³ Az igazi bűnbak maga Apafi lehetett volna (aki összejátszott a császáriakkal és meghiúsította a török hódoltatási törekvéseket), az ő kivégzése azonban utólag igazolhatta volna Wesselényi nádor kiáltványának azt az érvét, hogy Erdélyben nincs semmiféle biztonság.

Apafi tehát erdélyi fejedelem maradt (ha ezt fenyegette egyáltalán bármilyen veszély), királynak viszont változatlanul nem akarták a magyarok. Félő volt azonban, hogy az 1663 őszen mutatott elszántság (Apafi hódoltató kiáltványának elutasítása) semmivé válik, ha a keresztény szövetség nem képes egy (vagy több) látványos hadisikerrel ellensúlyozni Érsekújvár elvesztését. A sikeres ellentámadás egyben a bécsi udvar számára is végső ösztönzést jelent a támadó háború felvállalására. A döntő lépést Zrínyi Miklós tette meg, kihasználva a Rajnai Szövetség által Magyarországra küldött segélycsapatok megérkezését. A hadviselés szempontjából szokatlan időpontban, tél derekán indított hadjárat sikert ígért (az időzítés miatt valószínűtlen volt, hogy komolyabb ellenállásba ütközzenek a keresztények), Zrínyi pedig az akció kettős jellegét kihasználva mindent megtett, hogy a várható győzelmek híre eljusson a megfelelő helyekre. A téli hadjárat alatt a nyugati újságok és rölapok (nem egyszer magára Zrínyire hivatkozva) folyamatosan tájékoztatták az olvasókat a dolgok állásáról.⁷⁴ A magyar és német csapatok (Zrínyi és Hohenlohe parancsnoksága alatt) január 20-án indultak útnak Zrínyiújvárból. A meglepett ellenség kezdetben nem tanúsított ellenállást: Berzence és Babócsa néhány napos ostrom után kapitulált.⁷⁵ A keresztények mindkét várat őrséggel látták el, majd folytatták az utat és feldúlták a vidéket, „hogy ha majd a nagyvezír a következő nyáron megjön, semmiféle élelmet se vihessenek neki s a seregét éhínség gyötörje.”⁷⁶ Zrínyi nagy gondot fordított arra is, hogy – a nyilvánosság természetét ismerve – olyan helyeket vegyen célba, amelyek a közvetlen (katonai) jelentőség mellett másodsorban propagandaszempontból is nagy fontossággal bírtak. Az első ilyen célpont szinte magától értetődően Szigetvár lett volna, a vár 1566-os ostroma ugyanis a téli hadjáratról szóló híradások német olvasói számára ismert és bőségesen dokumentált eseménynek számított.⁷⁷ A megerősített és fekvése miatt szinte bevehetetlen vár ostromával azonban a keresztény sereg (idő, elegendő élelem és megfelelő felszerelés híján) meg sem próbálkozott.⁷⁸ Ennek ellenére nyugaton már február elején olyan rölapok jelentek meg, amelyek Szigetvár

visszafoglalásáról tudósítottak. A vár állítólagos elestének híre még a regensburgi birodalmi gyűlésre is eljutott. ⁷⁹ Az első cáfolat (jellemző módon magára Zrínyire hivatkozva) csak február közepén jelent meg. ⁸⁰ A rejtélyes ügy háttérében valószínűleg nem a horvát bán állhatott: ha ő terjeszti a hírt és (a valóságnak megfelelően) kiderül, hogy egy szó sem igaz az egészről, a csalódás semmivé tehetné volna a hadjárat addigi eredményeit. Szigetvár visszafoglalásának híre feltehetően egy félreértésen alapult: Zrínyi csapatai ugyanis február elején elfoglalták Segesdet – ez torzulhatott a híradásokban Szigetté. ⁸¹

Szigetvár török kézen maradt, azonban ennek ellenére mégis sikerült „visszavágni” 1566-ért. Zrínyi csapatai ugyanis elfoglalták a környéken álló turbéki várat, amelynek lélektani fontossága messze meghaladta a katonait. A hagyomány szerint ugyanis itt halt meg Szulejmán szultán (ez kétséges) és Sziget eleste után itt emeltek neki sírlemléket (Turbék neve is a „sír” jelentésű török „türbe” szóból származik). ⁸² A keresztények feldúlták a sírlemléket és ezzel a propaganda szintjén nagy csapást mértek a törökökre, akik kénytelenek voltak tétlenül nézni az egészet. A következő állomás Pécs volt, az egykori püspöki székhely – az elfoglalása már csak ezért is nagy győzelemnek számított volna. A keresztények elfoglalták és kifosztották a várost; a sereg megmaradt része ezután ostrom alá vette a várat, a lovasság pedig Zrínyi vezetésével az eszéki híd felé indult. ⁸³ A híd a török utánpótlási vonal kulcsfontosságú pontja volt, másodsorban pedig a török (műszaki és anyagi) erejének szimbóluma. Elpusztítása nem csupán az év tavaszára várható ellentámadást késleltette volna, hanem a nyilvánosság szemében a török gyengeség újabb bizonyítékának számított volna. A bizonyítékot meg is kapták, amikor a keresztények porig égették a hidat. „Sokáig tanácskoztunk, hogy ezt a szerkezetet ilyen kis sereg hogyan tudná szétrombolni, mivel nem kis veszélyt jelentett a késlekedés. Végül is az volt a határozat, hogy rakjunk tüzet a híd alatt s úgy égessük fel, amit fáradhatatlan munkával két nap alatt el is végeztünk...Borzalmas látvány volt, midőn éjszaka szemléltük ezt a sokezer lépés hosszúságú, meggyújtott fáklyaként égő hidat, mint valami ránk szakadó ördögi látomást.” ⁸⁴ A visszavonuló Zrínyinek ugyan szembesülnie kellett azzal, hogy Pécs török kézen maradt, de a hadjárat ennek ellenére katonai szempontból és a propaganda terén is fényes keresztény diadal volt. A felföldi vármegyék hódolási szándéka azonban a keresztény sikerek ellenére is megmaradt (a török erejéből kiindulva arra következtettek, hogy az ellencsapás elsöpri a keresztényeket az időleges sikereikkel együtt). Zrínyi bizalmasa, Vitnyédy István két héttel a téli hadjárat vége után kénytelen volt újból a hódolás ellen érvelni. ⁸⁵ A nagyvezír (valószínűleg ezen a „hűségén” felbuzdulva) 1664 márciusában megismételte az előző évi ajánlatot, felhívása azonban visszhangtalan maradt. ⁸⁶ A téli hadjáratot követően ugyanis még vártott magára a

török ellencsapás, ez pedig aláásta a nagyhatalmú szövetségesbe vetett hitet. A keresztények ráadásul átvették a kezdeményezést; Zrínyi a téli hadjárat sikere után február 19-én követet küldött a regensburgi birodalmi gyűlésen tartózkodó Lipót császárhoz, akitől engedélyt kért Kanizsa ostromára.⁸⁷ Ez a hadjárat megint kettős célt szolgált volna, Kanizsa 1600. évi eleste ugyanis mély nyomot hagyott a nyugati közvéleményben; a visszafoglalás nem csupán egy fontos támaszponttól fosztotta volna meg a törököket, hanem lélektani szempontból is elégtételt jelentett volna. A beleegyezés csak március 18-án érkezett meg, a keresztények pedig (a birodalomból érkező segédc csapatok késlekedése miatt) csak közel három héttel az eredetileg kitűzött időpont után, április 28-án indultak útnak.⁸⁸ A sereg végül április 30-án vette ostrom alá Kanizsát; az idővesztésen kívül az is komoly gondot okozott, hogy a Grazból hozatott ostromágyúk csak későn érkeztek meg, a török helyőrség pedig a felmentősereg megérkezésében bízva szívós ellenállást tanúsított. A kanizsai hadjáratral egy időben Felső-Magyarországon egy másik császári sereg támadott: de Souches tábornok visszafoglalta Nyitrát, Lévát, Párkányt és felégette az esztergomi hidat.⁸⁹

A keresztény sikerek hatására május elején Apafi is kezdett eltávolodni a töröktől, a Portán tartózkodó Rozsnyay ugyanis arról tájékoztatta, „bármilyen nagy jelentőségű ügyben is tesz szolgálatot az Ottomán Portának, semmit nem fog elérni fennhéjázó szavakon kívül. És kétségtelenül úgy lesz, hogy a fejedelem, aki... a magyarországi megyéket arra ingerli, hogy behódoljanak a törökök birodalmának, útítársul a váradi és egri basákat nyerte el seregeikkel együtt és arra kényszerítik, ha akarja, ha nem, hogy ígéretét végrehajtsa.”⁹⁰ Amikor a nagyvezír a felső-magyarországi császári seregek ellen be akarta vetni az erdélyi csapatokat is, Apafi Erdély elleni támadásra bízta a császáriakat, hogy erre hivatkozva ne kelljen hadba vonulnia.⁹¹ A közhangulat csak az újabb török sikerek után változott meg ismét: a nagyvezér átkelt az újjáépített eszéki hídon, a keresztények pedig a siker küszöbén kénytelenek voltak felhagyni Kanizsa ostromával. A törökök nyomon követték a visszavonuló keresztény sereget és ostrom alá vették Zrínyiújvárat, amelyet június végén el is foglaltak. A fényes siker természetesen megint a hódolás híveit igazolta: Vitnyédy kénytelen volt újból levélben tiltakozni a felföldi vármegyék szándékai ellen.⁹² „Ugyanebben az időben eresztették el... Bálintffy Zsigmondot jó reményekkel telve, akit Magyarország egyes előkelői és református és lutheránus vallást követő megyéi küldtek Apafi fejedelemhez, miután több napon keresztül szorgalmazta a törökök segítségével Magyarországra indítandó háborút.”⁹³ Az ország végleges meghódolásához csak egy utolsó, döntő török győzelem hiányzott, ezt azonban nem sikerült elérni. A hódolás szándékának szempontjából azonban nem is annyira Szentgotthárd jelentős, mint inkább mindaz, ami az évben addig történt. Az elhatározás a

keresztény seregek minden sikere ellenére is megmaradt; az 1664 utáni magyar kezdeményezés tehát (magyar részről) egy létező és elfogadott lehetőséget próbált valósággá tenni.

A Wesselényi-mozgalom török kapcsolatai

Az 1663-64-es háborút váratlanul lezáró, előnytelen béke megkötése sokkolta a magyar közvéleményt. A fő sérelem nem is annyira a béke megkötése volt, mint inkább az, hogy erre a szövetségesek tudta nélkül és a magyar rendi intézményrendszer figyelmen kívül hagyásával került sor. Az országgyűlés küldöttei nem vehettek részt a béketárgyalásokon, utólag sem ismerhették meg a békefeltételeket, sőt az uralkodó egyáltalán nem is hívott össze országgyűlést a béke becikkelyezésére. Ehelyett a magyar főméltóságokat próbálta rávenni, hogy hagyják jóvá a békeszerződést. Az 1664 novemberében Bécsben tartott tanácskozáson (a résztvevő Esterházy Pál beszámolója szerint) a főméltóságok azzal utasították el a felvetést, hogy erre senkitől nem kaptak felhatalmazást.⁹⁴ Az udvar kompromisszumképtelensége mögött az ekkoriban kidolgozott új (az állam érdekét hangsúlyozó és az egyes tartományok eltérő berendezkedését akadályként felfogó) uralkodói magatartás állt.

A török előrenyomulása annak ellenére sem maradt abba, hogy a béke kifejezetten tiltotta a másik fél területére indított portyákat. Folytatódott a hódoltság határainak kiterjesztése és megemelték az adókat; ez egyáltalán nem volt rendkívüli, a törökök magatartása azonban más tekintetben teljes fordulatot vett az addig megszokotthoz képest. Megkísérelték felszámolni az általuk hallgatólagosan elismert hódoltsági magyar adóztatást és a török területen fennálló párhuzamos intézményrendszert (az ott működő rendi intézményeket). A háború sújtotta királyságbeli területeket megviselték a folytonos török portyák, amelyek a Morvaországba vezető kereskedelmi útvonalakat is veszélyeztették. Az Udvari Haditanács szigorúan megtiltotta, hogy megtorolják a beütéseket (attól tartva, hogy a török provokációként értelmezi a támadásokat és felmondja a szerződést).⁹⁵ Védelem híján a magyar rendek a Habsburgok potenciális ellenfeleinek támogatását keressék. Már 1664 őszén tárgyalások kezdődtek a franciákkal, XIV. Lajos azonban csak azt a szerepet szánta a magyaroknak, hogy egy esetleges Habsburg-francia háborúban lekössék a császárt keleten. Ez a helyzet váratott magára, ezért a tárgyalások holtpontra jutottak. A Napkirály hadat viselt ugyan a Habsburgokkal, de csak a spanyol ággal és csupán szavakban támogatta a magyar mozgalmat, hogy így riassza el a császárt egy esetleges hadüzenettől.⁹⁶ A francia támogatáshoz fűzött remények meghiúsulása után a rendeknek nem volt más választásuk: alig néhány évvel a török hódoltság elszánt visszautasítása után ők maguk kényszerültek

felajánlkozni. A kortárs Rozsnyay Dávid leírása szerint „...[az 1663. októberi ajánlat elutasítását] az ekkor ez ellen rugodozó magyarok az 1669. esztendőben siratni, 1670-ben pedig ugyan gyászolni kezdék, pityeregvén igen azon, miért nem kellett nékiek akkor egész Magyarországnak az erdélyi fejedelem által az török császárnak behódolniok”⁹⁷ A váratlan fordulat miatt valószínűleg a nagyvezér is gyanakodva tekinthetett a magyar küldöttekre, pedig azok hátsó szándék nélkül érkeztek.

Mozgatórugójuk az a feltevés volt, hogy így ténylegesen is beköszönt majd a béke: a török beütések megszűnnek, a császáriak pedig a töröktől félve ugyanúgy féken tartja a megmaradt végvárok helyőrségét, mint azelőtt a magyarországiakét. A behódolás nem jelentette volna az önállóság teljes feladását. A török hatalom (a rendek elgondolása szerint) kellőképpen közel van Magyarországhoz és így meg tudja majd védeni, de máshol felmerülő gondjai miatt nem fog majd akkora jelentőséget tulajdonítani az ország berendezkedésének és így könnyebben ki lehet majd játszani, mint Bécset (amely a védelemhez túl „messze”, belpolitikai szempontból viszont aggasztóan „közel” feküdt).⁹⁸ A tárgyalások megkezdéséről szóló döntés az 1666. tavaszi murányi tanácskozáson született meg: Wesselényi Ferenc nádor az erdélyi követek (Bethlen Miklós és Teleki Mihály) jelenlétében úgy döntött, hogy erdélyi közvetítéssel tárgyalásokba bocsátkozik a szultánnal.⁹⁹ A lépést azzal indokolta, hogy „... felséges királyunk a mi megkérdezésünk nélkül, elfeledkezve azokról a feltételekről, amelyekkel Magyarország királyai a jogart birtokolni szokták, olyan békét kötött az ellenséggel, amelynek a feltételeit, úgy vélték, sem Magyarországnak... sem másoknak nem hasznos a tudomására hozni...királyunk semmibe veszi és mások zsákmányává teszi szabadságunkat. Ezért amíg minden más reménytől megfoszt...menjünk elébe az addig is reánk leselkedő veszedelemnek. A szükség parancsolja, hogy megadjuk magunkat a hatalomnak.”¹⁰⁰

Apafi Baló Lászlót küldte a nagyvezírhez; a szeptemberben útnak induló követet Wesselényi részletes utasításokkal látta el. Az erdélyi követ először Drinápolyba ment, ám decemberben dolgavégezetlenül kellett hazatérnie, mert a nagyvezír Kréta szigetén tartózkodott. A második út ezért a megszokottnál is veszélyesebb és lassabb volt. A követ csak 1667 júniusára ért a szigetre, három hónappal a javaslattevő Wesselényi nádor halála után. A körülmények miatt már idejétmúlt javaslat első eleme a török hódoltság és a Magyar Királyság határának meghúzása volt. Wesselényi több, egymással párhuzamos ajánlatot is tett és a királyság által fizetendő évi „ajándék” (a Habsburgokhoz hasonlóan ő is ragaszkodott az „adó” szó mellőzéséhez) összegét is attól tette függővé, melyik ajánlatát fogadja el a nagyvezír. A magyarok szempontjából legkedvezőbb (török szemszögből az évi százezer

tallér „ajándék” ellenére is elfogadhatatlan) forgatókönyv szerint a török nem léphette volna át a saját végvárrendszerét. A második javaslat a zsitvatoroki béke által meghúzott határokkal és nyolcvanezer tallér „ajándékkal” számolt (egy másik változata a Bethlen Gábor halálakor fennálló helyzethez tért volna vissza, ugyanakkora „ajándékkal”). A harmadik egy teljesen új határvonalat javasolt (Mura- Alsólendva - Nempti - Egerszeg - Szentgrót - Szentgyörgyvár - Keszthely -Tihany -Veszprém – Pápa - Szentmárton – Győr – Komárom - Tata – Gesztes - Guta - Sellye - Sempte - Nyitra - Léva - Palánka - Gyarmat - Fülel - Putnok - Diósgyőr – Ónod), a negyedik (magyar szempontból legkedvezőtlenebb, de a valósághoz legközelebb álló) pedig elismerte volna a vasvári béke eredményeit; az „ajándék” ekkor lett volna a legkisebb, évi húszezer tallér. Az Instructio folytatása rögzítette a két fél kötelezettségeit (vagyis végső soron azt, milyen athnámét adjon a szultán). A törököknek be kellett volna szüntetniük a hódoltatást és a portyázást, segínyt kellett volna nyújtaniuk a királyság újjáépítéséhez. Kötelesek lettek volna szavatolni a szabad királyválasztás jogát és a nemesi előjogokat (adómentesség, fegyverviselés). A török pártfogás felvállalása (szó szerint így szerepel az Instructióban, ugyanis a szultánt nem Magyarország urának, hanem pártfogójának nevezik) nem jelentette volna automatikusan a Habsburgokkal való szembefordulást. Az új „pártfogó” ugyanis a terv szerint engedélyezte volna az önálló külpolitika folytatását és nem kérhetett volna magyar segédcsapatokat a hadjárataihoz. Az egész javaslatból ez a két elem volt leginkább elfogadhatatlan volt a török számára; Wesselényi valószínűleg szándékosan kért ilyen sokat, hogy az engedményekkel a saját kompromisszumkészségét bizonyítsa).¹⁰¹

A nagyvezír végighallgatta a követet, majd azzal az üzenettel küldte vissza, hogy „a rómaiak császárával nemrég megkötött béke és azok a viszályok, amelyek most feltartóztatnak, nem engedik meg, hogy rátegyük most a kezünket erre a dologra.”¹⁰² Apafi igyekezett titokban tartani a követjárást, a Porta főtolmácsa azonban szinte azonnal tájékoztatta Bécsset. „...június havában e levél eljutott Bécsbe és már megkezdődött néhányunk ellen a nyilvános nyomozás. Ebből láthatja Felségtek, hogy olyan helyzetben vagyunk, amelyben...rövidesen végünk lesz, ha a törökök pártfogása idejében ki nem ragad a veszedelemből. Ha a rómaiak császárával nemrég kötött békét hozná fel a török, készen áll a válasz, ugyanis a béke egyik félnek sem tiltotta meg, hogy ne fogadjon barátságába olyanokat, akik maguk ajánlkoznak fel. A magyar nemzet senkinek sem az örökös országa, hanem szabad hatalmában áll, hogy ha akar, akár egy időre, akár örökre meghódoljon akárki jogarának.”- írták négy hónappal később „Magyarország előkelői” az erdélyi fejedelemnek a török tárgyalások felgyorsítását sürgetve.¹⁰³ Apafi újabb követet menesztett Krétára Inczédi Péter személyében, őt azonban a békeszerződésre hivatkozó nagyvezír hazaküldte. A két

követség sikere lett volna a jel az eredetileg 1668-ra időzített magyarországi felkelés kirobbantására, de a török elzárkózás miatt végül nem történt semmi.¹⁰⁴

A törökkel folytatott tárgyalások egészen addig szüneteltek, amíg a nagyvezír által 1667- ben említett „viszályok” két évvel később le nem zárultak (ez Kréta meghódítását jelentette). Ugyanebben az évben lehetőség kínálkozott a francia kapcsolat felújítására is: lemondott János Kázmér lengyel király, a magyar rendek pedig a francia utódjelöltet, Pfalz-Neuburg herceget támogatták, abban reménykedve, hogy a megválasztása után könnyebben kaphatnak támogatást XIV. Lajostól.¹⁰⁵ A francia párt jelöltje azonban alulmaradt, az új uralkodó Michal Wisniowiecki pedig a Habsburgokhoz közeledett (sógorságba is került I. Lipóttal). Ez betetőzte a magyar rendi mozgalom külpolitikai elszigetelődését. A törökök a vasvári békére hivatkozva fordultak el tőlük, a német fejedelmekben a törökkel folytatott tárgyalások keltettek ellenszenvet, a Francia Királyság pedig 1668-ban békét kötött a spanyolokkal és a megváltozott helyzetben már nem látta értelmét a magyarok támogatásának.¹⁰⁶ Ebben a helyzetben a magyar rendek számára különösen fontos volt a török támogatás megszerzése, hogy így nyerjenek védelmet egy esetleges Habsburg-lengyel szövetség ellen. A tárgyalások ezúttal is erdélyi közvetítéssel folytak (sikertelenül, mert a törökök még mindig fenn akarták tartani a vasvári békét és inkább Lengyelország ellen készültek), de a rendi mozgalom egyik vezetője, Zrínyi Péter horvát bán ezzel egy időben, 1670 januárjában Apafit megkerülve küldött követet a nagyvezírhez. „Magyarország rendjeinek a megkérdezése nélkül kísérletet tett arra, hogy megbuktassa Apafi fejedelmet és ugyanakkor a török segítségével magának szerezze meg Magyarország uralmát... azt kérte, hogy küldjenek rögtön harmincezer törököt a megsegítésére azzal a rendelkezéssel, hogy a német őrőségekkel megerősített magyarországi várak... a magyarokéi legyenek. És ha a magyarországi események súlyosbodnának, tartozzék a török minden erejével segítséget nyújtani neki. Ő maga Magyarország uralmát, veje, Rákóczi Ferenc pedig az erdélyi fejedelemséget birtokolja. Ajándékképpen tizenkétezer tallért ajánlott fel évente és örök szövetséget a magyarországi rendek nevében.”¹⁰⁷ A válasz azonban ismét elutasítás. Az ígért adó már-már sértően kevés volt (ennél még az Instructio török szempontból legkedvezőtlenebb variánsa is többet ígért), az elfoglalt várak átadása pedig lényegében ingyen biztosított volna az új hűbéresnek egy sor támaszpontot- akár magával a törökkel szemben is. A horvát bán később azzal indokolta a tárgyalást egy I. Lipóthoz írott (apokrif) levélben, „hogy a törökök szándékát az odaküldött megfigyelőknél gondosabban kivizsgálja szentséges felségtek engedélyéből...hogy felségteknek világosan bebizonyítsam, hogy nincsen semmi út és csak színlelik, hogy szövetséget ígérnek és ez csak addig tart, amíg nem

adódik valamilyen jó alkalom.”¹⁰⁸ Valójában azonban komolyan számított a török segítségre; a nagyvezír válaszát félreértve adta meg a jelet a felkelés kirobbantására.

Utószó

A vazallus Magyar Királyság ötlete csak több mint egy évtizeddel később merült fel újból, ekkor már egészen más külpolitikai körülmények között. XIV. Lajos 1673-tól hadat viselt Lipót ellen, ezért már ténylegesen is támogatta a magyarországi mozgalmat. Az 1678-as békekötésre az Erdélybe húzódott magyarországiak már komoly tényezőnek számítottak és a török figyelmét is felkeltették. A Lengyelországgal – 1676-tól pedig Oroszországgal – folytatott háború lezárulta után Kara Musztafa, az új nagyvezér úgy vélte, Bécs meggyengült és az ellene vívott háború biztos sikert ígér. Az 1663-64-es háború nyomdokain haladva ismét Apafin keresztül próbálta bevonni a magyar rendeket. Az 1681 májusában Apafinak adott athnáme lényegében a hajdani Instructiön alapuló feltételek mellett utasította a fejedelmet a közreműködésre.¹⁰⁹ Apafi azonban óvakodott a háborútól, ezért a török végül (egy másik athnámeval) a bujdosók vezetőjét, Thököly Imrét jelölte ki Magyarország fejéül. Apafi így foglalta össze a két hitlevél közti különbséget: „Gróf Tököly uram ... sok nagy rendek, vármegyék, városok neve alatt való leveleket formálván, melyekkel elhitette az Portát, hogy idegenek az én általam való magyar dolgok folytatásául, minden rendnek nagy obligatióval és ígéretekkel arra kötelezte magát: csak adassék neki az magyar királyság, neki az egész Magyarország és Horvátország meghajol, és készek ő kegyelmét uralni. Így lett az mi kezünkben küldött [1681. évi] athnaménak visszavitetése, ... melyet gróf Tököly uram nem ... impetrálhat soha, hanem ő kegyelmének az maga kívánsága szerint való és az országnak javára semmit nem célzó annuentiát és nem athnamét adtak ki neki [1682-ben] .. Melyből is meglátszik, csak maga privátumát és hasznát keresi; azt kegyelmed, mások is elhigyjék, az magyar nemzet részéről semmi securitást végben nem vitt, ha ellenkezőt hirdet, csak színes mesterség lészen... ”¹¹⁰

Thököly athnaméja az Apafinak ígérthez (és az egykor Wesselényi által a töröknek kínált pontokhoz) képest sokkal kedvezőtlenebb feltételeket tartalmazott: kül- és belpolitikailag is teljesen alárendelte az „Orta Madzsart” Sztambulnak, a fejedelem kötelességévé tette a segélycsapatok felszerelését és nem szólt a hódoltság területének csökkentéséről sem.¹¹¹ Az 1663-64-es háború tapasztalatai által alátámasztott megérlelt Instructio olyan kedvező lehetőség volt, amilyen se azelőtt, se azután nem merült fel a törökök és a behódolásra hajlandó magyarok kapcsolatában.

Felhasznált irodalom

Források

Archivum familiae Wesselényi (Magyar Országos Levéltár E 199)

Bethlen János: Erdély története 1629-1673. (Balassi kiadó, Budapest, 1993)

Esterházy Pál: Mars Hungaricus (Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989)

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai (Gondolat, Budapest, 1985)

Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai (szerk. Szilágyi Sándor; Pest, 1867)

Szalárdi János siralmas magyar krónikája (sajtó alá rendezte Szakály Ferenc; Magyar Helikon, Budapest, 1980.)

Vitnyédy István levelei 1652-1664 (Magyar Történelmi Tár XV. és XVI. kötet, Pest, 1855)

Szakirodalom

BENCZÉDI László: A török orientáció a XVII. század végi magyar politikában. In: A török orientáció a XVII. századi magyar politikában. Tudományos emlékülés 1983. március 25-26. Szerk.: Németh Péter. Vaja, 1985. 21-34.

Benczédi László: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.)

G. ETÉNYI Nóra: Német hírek- magyar törekvések. A magyar főméltóságok török elleni politikája az 1663-64-es német újsághírekben. In R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv (szerk. Tusor Péter, ELTE BTK, Budapest, 1998) 346-358. oldal

G. Etényi Nóra: „Szigetvár 1664. évi ostroma.” Egy téves hír analízise – és a Zrínyi-hagyomány. Történelmi Szemle 1999. 1–2. 209–228.

PAPP Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003/2-3.) 633-669.

R. VÁRKONYI Ágnes: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1661-74. In *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál- Pálffy Géza- Tóth István György Bp., 2002. 423–460. oldal

R. VÁRKONYI Ágnes: Apafi-Zrínyi-Comenius. Erdély a nemzetközi török háborúban. In *Emlékkönyv Jakó Zsigmond 80. születésnapjára*. Szerk.: Kovács András- Sípos Gábor- Tonk Sándor (Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1996) 502-524. oldal

R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika. In uő: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról (Gondolat, Bp., 1978) 175-230. oldal

R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér- magyar politika 1657-64. In *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére* (Argumentum, 2005) 577-615. oldal

Szabó András Péter: Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2008.

VARGA J. János: Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájához. In *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál- Pálffy Géza- Tóth István György Bp., 2002; 415-422. oldal

Varga J. János: A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi-Apafi-Thököly 1663-1683. *Történelmi Szemle* 2007/2. 289–297. oldal

- ¹ Benczédi László: A török orientáció a XVII. század végi magyar politikában. (In: A török orientáció a XVII. századi magyar politikában. Tudományos emlékülés 1983. március 25-26. Szerk.: Németh Péter. Vaja, 1985. 21-34. oldal) 22. oldal
- ² Szalárdi János siralmas magyar krónikája (sajtó alá rendezte Szakály Ferenc; Magyar Helikon, Budapest, 1980.; a továbbiakban: Szalárdi) 74. oldal
- ³ Szalárdi 72-73. oldal
- ⁴ Varga J. János: Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájához. (In *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál- Pálffy Géza- Tóth István György Bp., 2002; 415-422. oldal; a továbbiakban: Varga J.) 417. oldal
- ⁵ Varga J., 417-18. oldal
- ⁶ R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér- magyar politika 1657-64. In *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére* (Argumentum, 2005) 577-615. oldal [a továbbiakban: R. Várkonyi 2005]; 578. oldal
- ⁷ R. Várkonyi 2005, 581. oldal
- ⁸ Vitnyédy István levele Keczer Andrásnak, 1660. június 6. Fabó Sándor (szerk.) Vitnyédy István levelei 1652-1664 (Magyar Történelmi Tár XV. és XVI. kötet, Pest, 1855.; a továbbiakban: Vitnyédy), I. kötet 126. oldal
- ⁹ R. Várkonyi 2005, 581. oldal
- ¹⁰ R. Várkonyi 2005, 585. oldal
- ¹¹ R. Várkonyi 2005, 590. oldal
- ¹² R. Várkonyi 2005, 591. oldal
- ¹³ R. Várkonyi 2005, 591. oldal
- ¹⁴ Esterházy Pál: Mars Hungaricus (Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989; a továbbiakban: Mars Hungaricus) 34. oldal
- ¹⁵ Az „Opinio” vitájáról: R. Várkonyi 2005, 594-595. oldal
- ¹⁶ Vitnyédy István levele Lenturics Istvánnak, 1661. augusztus 28. Vitnyédy I. kötet 173. oldal
- ¹⁷ R. Várkonyi 2005, 597. oldal
- ¹⁸ R. Várkonyi 2005, 596. oldal
- ¹⁹ Szalárdi 652. oldal
- ²⁰ R. Várkonyi 2005, 597. oldal
- ²¹ Vitnyédy István levele Nádasdy Ferencnek, 1661, július 16. Vitnyédy I. kötet 162. oldal
- ²² Szalárdi 660-661. oldal
- ²³ Szalárdi 661. oldal
- ²⁴ Szalárdi 662. oldal

- ²⁵ Szalárdi 662. oldal
- ²⁶ Szalárdi 669. oldal
- ²⁷ Vitnyédy István levele Zrínyi Miklósnak, 1661. augusztus 25. Vitnyédy I. kötet 171. oldal
- ²⁸ Vitnyédy István levele Keczer Menyhértnek, 1661. november 23. Vitnyédy I. kötet 176. oldal
- ²⁹ Vitnyédy István levele Zrínyi Miklósnak, 1661. december 28. Vitnyédy I. kötet 181. oldal
- ³⁰ Bereg megye levele a nádorhoz, 1662. február 8. Országos Levéltár Kamarai Levéltár, Archivum Familiae Wesselényi [a továbbiakban OL E 199] 4. csomó 14.
- ³¹ Szalárdi 678-679. oldal
- ³² Abaúj megye levele a nádorhoz, 1662. augusztus 15. OL E 199., 4. csomó 1.
- ³³ Szalárdi 676-677. oldal
- ³⁴ R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika. (In uő: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról; Gondolat, Bp., 1978. 175-230. oldal) 198. oldal
- ³⁵ Vitnyédy István levele Thököly Istvánnak, 1662. október 17. Vitnyédy I. kötet 234. oldal
- ³⁶ Vitnyédy István levele Zrínyi Miklósnak, 1662. december 13. Vitnyédy I. kötet 251. oldal
- ³⁷ Vitnyédy István levele Zrínyi Miklósnak, 1663. január 23. Vitnyédy II. kötet 27-28. oldal
- ³⁸ Bethlen János: Erdély története 1629-1673. (Balassi kiadó, Budapest, 1993; a továbbiakban: Bethlen) 152. oldal
- ³⁹ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai (Gondolat, Budapest, 1985; a továbbiakban: Evlia Cselebi) 166-67. oldal
- ⁴⁰ Vitnyédy István levele Zrínyi Miklósnak, 1663. június 30. Vitnyédy II. kötet 83. oldal
- ⁴¹ Szabó András Péter: Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2008. 233. oldal (a továbbiakban: Szabó)
- ⁴² Bethlen 162. oldal
- ⁴³ Vitnyédy István 1662. október 9-i és 1663. június 15-i levele Zrínyi Miklósnak. Vitnyédy I. kötet 231. és II. kötet 80. oldal
- ⁴⁴ Bethlen 174. oldal
- ⁴⁵ Szabó 244. oldal
- ⁴⁶ Szabó 237. oldal
- ⁴⁷ Vitnyédy István levele Keczer Ambrusnak, 1663. június 11. Vitnyédy II. kötet 71-72. oldal
- ⁴⁸ Bethlen 163. oldal
- ⁴⁹ Evlia Cselebi 192. oldal; a módosításról is ő 296-97. oldal
- ⁵⁰ Evlia Cselebi 327-343. oldal
- ⁵¹ Bethlen 172. oldal
- ⁵² Vitnyédy István levele Keczer Ambrusnak, 1663. június 11. Vitnyédy II. kötet 71-72. oldal

- ⁵³ Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai (szerk. Szilágyi Sándor; Pest, 1867.; a továbbiakban: Rozsnyay) 330. oldal
- ⁵⁴ Rozsnyay 361-62. oldal
- ⁵⁵ Evlia Cselebi 400. oldal
- ⁵⁶ G. Etényi Nóra: Német hírek- magyar törekvések. A magyar főméltóságok török elleni politikája az 1663-64-es német újsághírekben. In R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv (szerk. Tusor Péter, ELTE BTK, Budapest, 1998) 346-358. oldal (a továbbiakban: G. Etényi 1998)
- ⁵⁷ Evlia Cselebi 403, 423-24. oldal
- ⁵⁸ Hont, Zólyom és Nyitra megyei nemesek levele a nádorhoz, 1663. október 22. Magyar Országos Levéltár Kamarai Levéltár, Archivum Familiae Wesselényi [a továbbiakban E 199], 4. csomó 46.
- ⁵⁹ Rozsnyay 363-64. oldal
- ⁶⁰ Szabó 238. oldal
- ⁶¹ Vitnyédy István levele Keczer Andrásnak és Keczer Menyhértnek, 1663. szeptember 6. Vitnyédy II. kötet 118. oldal
- ⁶² Bethlen 190. oldal
- ⁶³ Bethlen 190-191. oldal
- ⁶⁴ Bethlen 191. oldal
- ⁶⁵ Bethlen 192-194. oldal
- ⁶⁶ Bethlen 195. oldal
- ⁶⁷ R. Várkonyi 1996, 519. oldal
- ⁶⁸ G. Etényi 1998 356. oldal
- ⁶⁹ Szabó 239. oldal
- ⁷⁰ Szabó 239-241. oldal
- ⁷¹ Rozsnyay 379. oldal
- ⁷² Rozsnyay 380. oldal
- ⁷³ Szabó 242. oldal
- ⁷⁴ G. Etényi Nóra: „Szigetvár 1664. évi ostroma.” Egy téves hír analízise – és a Zrínyi-hagyomány. Történelmi Szemle 1999. 1–2. 209–228. [a továbbiakban: G. Etényi 1999] 210. oldal
- ⁷⁵ Mars Hungaricus 137-139. oldal
- ⁷⁶ Mars Hungaricus 147. oldal
- ⁷⁷ G. Etényi 1999. 213-16. oldal
- ⁷⁸ Mars Hungaricus 140-141. oldal
- ⁷⁹ G. Etényi 1999. 217. oldal

- ⁸⁰ G. Etényi 1999. 219. oldal
- ⁸¹ Mars Hungaricus 147-148. oldal
- ⁸² Mars Hungaricus 141-142. oldal
- ⁸³ Mars Hungaricus 143-44. oldal
- ⁸⁴ Mars Hungaricus 146. oldal
- ⁸⁵ Vitnyédy István levele Farkas Lászlónak, 1664. február 25. Vitnyédy II. kötet 25. oldal
- ⁸⁶ Bethlen 206. oldal
- ⁸⁷ Mars Hungaricus 148. oldal
- ⁸⁸ Mars Hungaricus 149-150. oldal
- ⁸⁹ Mars Hungaricus 153. oldal
- ⁹⁰ Bethlen 224. oldal
- ⁹¹ Bethlen 216. oldal
- ⁹² Vitnyédy István levele a Keczer fivéreknak, 1664. július 12. Vitnyédy II. kötet 223. oldal
- ⁹³ Bethlen 224. oldal
- ⁹⁴ Esterházy Pál: Mars Hungaricus (Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989.), 191. oldal
- ⁹⁵ R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1661-74. In *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál- Pálffy Géza- Tóth István György Bp., 2002. 423–460. oldal; 451. oldal
- ⁹⁶ Benczédi László: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.; a továbbiakban: Benczédi 1980.) 18. oldal
- ⁹⁷ Rozsnyay 366-367. oldal
- ⁹⁸ Benczédi László: A török orientáció a XVII. század végi magyar politikában. (In: A török orientáció a XVII. századi magyar politikában. Tudományos emlékülés 1983. március 25-26. Szerk.: Németh Péter. Vaja, 1985. 21-34. oldal) 31. oldal
- ⁹⁹ Bethlen 317. oldal
- ¹⁰⁰ Bethlen 318. oldal
- ¹⁰¹ Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. (Hadtörténeti Közlemények 2003. 3-4. szám 633-669. oldal); 644-45. oldal
- ¹⁰² Bethlen 321. oldal
- ¹⁰³ Bethlen 327-28. oldal
- ¹⁰⁴ Benczédi 1980. 23. oldal
- ¹⁰⁵ Benczédi 1980. 26. oldal
- ¹⁰⁶ Benczédi 1980. 32. oldal

¹⁰⁷ Bethlen 370-71. oldal

¹⁰⁸ Bethlen 391-92. oldal

¹⁰⁹ Varga J. János: A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi- Apafi-Thököly 1663-1683. Történelmi Szemle 2007/2. 289–297. oldal [a továbbiakban Varga J. 2007] 291. oldal

¹¹⁰ Varga J. 2007. 292. oldal

¹¹¹ Varga J. 2007, 293. oldal